

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Hittudományi Kar

**A katolicizmus hatása a német romantikára és a konzervatív
forradalomra**

Kapcsolódási lehetőségek

Dissertatio ad Doctoratum

Tézisfüzet

Készítette: Lábár Tamás

Konzulensek: Habil. Dr. Gárdonyi Máté, Msgr. Habil. Dr. Tóth Tamás

Budapest, 2024

I. A disszertáció tematikájának „formaváltozásai”

A disszertáció eredetileg *A konzervatív forradalom történelemfilozófiája és gyökerei, különös tekintettel a német romantikára* címet viselte, ugyanis eredendően a történelemfilozófia szűk (vagy éppen tágabb) keresztmetszetében szándékoztuk mind a német romantika, mind pedig a konzervatív forradalomnak nevezett irányzat vonatkozó megállapításait feltárni, hiszen történelemfilozófiájuk és történelemteológiájuk is (részben) katolikus gyökerű, és nem érthető meg alapvető teológiai műveltség nélkül.

Ez a megközelítés azonban egyrészt óhatatlanul is csupán egy szemponttá szűkítette volna a katolicizmust, másrészt be kellett látni, hogy a történelem mint filozófiai probléma oly meghatározó és ebből következően mennyiségileg olyan terjedelmes *corpus* jelent ebben a két irányzatban, főleg a konzervatív forradalom esetében, hogy a doktori képzés és pasztorális szolgálat mellett – hiszen a Pécsi Egyházmegyében végzek papi szolgálatot plébánosként – az idő és mozgástér szabta lehetőségek keretén belül irreális lett volna ez a kísérlet. Ezért konzulenseimmel, Ft. Habil. Dr. Gárdonyi Máté professzor úrral, és Msgr. Habil. Dr. Tóth Tamás atyával való egyeztetés után arra jutottam, hogy mind a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egyházi karakterét, mind a Teológiai Fakultás, mint a szent tudomány művelésének közegét, mind pedig a jobb tematizálást tekintve, adekvátabb elsődleges és legfőbb viszonyítási pontnak választani a katolicizmust, nem csupán, mint meghatározó tényezőt, hanem kimondottan, mint formaadó és formaalkotó erőt. Vizsgálódásom teljes mértékben a német romantikára, és elsődlegesen – bár nem kizárólag – a konzervatív forradalomra német képviselőire terjed ki.

Hogy pontosan miként ér össze a két szellemi irányzat, szellemtörténeti iskola, az a tézisekből kiviláglik, de előljáróban megállapítható, hogy a XIX–XX. századot tekintve Közép- és Kelet-Európában, mindenekelőtt pedig német nyelvterületen a romantika után a legegységesebb, legmeghatározóbb és gyakorlatilag minden művészeti és tudományágra kiható iskola a konzervatív forradalom volt. Ez megfigyelhető abban is, hogy a romantika számtalan gondolata, meglátása, szellemi öröksége valamilyen formában továbbél, vagy legalábbis tükröződik a konzervatív forradalom képviselőinek munkásságában.

II. A disszertáció eszmetörténeti súlypontjai, metodológia észrevételek

Lényegileg az egyik legmeghatározóbb kapocs a két szellemi irányzat között természetesen maga a katolicizmus. Azonban fontos tisztázni, hogy egyfelől korántsem

egyöntetűen és könnyen lehatárolható módon fejtette ki a katolikus hit, teológia, világnézet és kultúra a hatását, hanem különböző rétegzettségi szinteken és minőségben. Másfelől, hogy alapvetően, önmagában meg kell különböztetnünk „közvetlen” és „közvetett” hatást. Ugyanis a két szellemi iskola számos reprezentánsának műveiben fellelhető a katolicizmus lenyomata, de van, akit csak megérintett, míg mások munkásságát és gondolkodását pedig teljesen áthatotta és meghatározta. Sokan közülük katolikusnak születtek, mely kulturálisan is determinálta szellemi kibontakozásukat, mások felnőttként lettek konvertiták, amely konverzió nem egy esetben indukálta tudományos vagy művészeti paradigmaváltásukat is. Éppen ezért a hagyományos tudományos módszerek mellett nagyobb teret kellett kapnia a deduktív szellemtörténeti és esztétikai következtetéseknek és megállapításoknak, és nem egyszer a közvetett vagy éppen kulturális nyomok feltárásának. Nem sejtetésről, vagy annak tudományos látszatát keltő narratíváról van szó, hanem az inter- és multidiszciplinaritás mellett a segéd-, és résztudományok, illetve a deduktív módszer szerepének módszertani szükségszerűségéből adódó használatának relevanciájáról és fontosságáról.

Természetesen ezek a katolizálások nem pusztán biográfiai adatként tartanak számot érdeklődésünkre, hanem a lehető legtágabb kontextusban értelmezve őket, s így betekintést engednek olyan szellem- és kultúrtörténeti kérdésekbe, amelyek tágabb perspektíva megnyílását teszik lehetővé, ezzel is mélyebben megértve és új megvilágításba helyezve azokat a folyamatokat és komponenseket, amelyek a romantikát és a konzervatív forradalmat azzá tették, ami.

Ezért megkíséreljük bizonyítani, hogy bizonyos értelemben – azonban természetesen semmiképpen sem abszolút értelemben – lehet beszélni katolikus német romantikáról. Másrészt az is alapvető feltevésünk, hogy a katolikus hitrendszer és teológia, kulturális örökség nem pusztán egy szegmense vagy komponense volt a romantika és a konzervatív forradalom főbb jellemzőinek, hanem az egyik, ha nem a legmeghatározóbb alapja mindkét iskolának. A német romantika első generációjának képviselői például a francia felvilágosodás és a francia forradalom eszméinek egy részének hatása alatt indultak újukra, hogy ezekből csakhamar kiábránduljanak és ne csupán maguk mögött hagyják, hanem szembe is forduljanak velük. Ebben elsődleges szerepe volt a kereszténység, mindenekelőtt pedig a katolikuságuk (konverziójuk) identifikációs erejének.

Katolikusnak lenni nem csupán a devóció és religiozitás egy fajtáját, minőségét jelentette, jelenti, hanem olyan kozmológiát és antropológiát is, vagy mondhatnánk világnézetet, még pontosabban létszemléletet, amely szétválaszthatatlan kultúrától, természetfelfogástól, állam-, társadalom-, és gazdaságfilozófiától. Mindez pedig alapvetően két

fogalomban: az „organikusban” illetve „organicitásban”, másrészt az egyetemességben, a szellemi, tudományos „univerzalizmusban” nyilvánul meg, s amelyek egyaránt megtalálhatók a német romantikusoknál és a konzervatív forradalom meghatározó gondolkodóinál.

Éppen ezért, ennek a két aspektusnak, illetőleg ezek jelenlétének a vizsgálata és tudatos alkalmazásának felmutatása egy-egy életműben egyike a legfontosabb argumentumainknak, melyek ugyan inkább közvetve, de mégis filozófiai-eszmetörténeti szempontból érvényesen alátámasztják téziseinket.

III. A tézisek

Első tézis: Verifikálható, hogy létezik katolikus német romantika. Talán első olvasatra nem tűnik túlságosan invenciózusnak ez az állítás, mégis, a magyar romantika-kutatásra alapvetően, de az idegen nyelvűre is általában érvényes, hogy protestáns kontextusba helyezi a romantikát, ha egyáltalán számot vet annak spirituális vonatkozásaival. Mi ezzel ellentétben azt állítjuk, hogy a romantika legalább annyira áll spirituális alapon (ha nem jobban), mint pusztán intellektuálison. Ez az alap pedig nem protestáns, hanem kimondottan katolikus. Természetesen vitathatatlan a protestáns porosz gondolkodásmód és elkötelezettség jelenléte, de egyrészt még erre is hatottak a katolikus impulzusok, másrészt a katolikus szerzők létrehoztak egy *egységesnek tekinthető* és vizsgálható irányzatot, amely a katolikus hit égisze alatt jött létre. Az előbbieket főként Joseph von Eichendorff, Annette von Droste-Hülshoff, Clemens Brentano, vagy a konvertiták közül Friedrich Leopold zu Stolberg-Stolberg gróf, Zacharias Werner, Karl Ludwig von Haller, Franz von Baader, illetve Adam Müller munkásságának tükrében interpretáljuk.

Második tézis: A katolicizmus nem pusztán egy akcidentális tényező, hanem esszenciális formaadó erő mindkét iskola esetében. Ez az állítás az előző tézissel a legszorosabban függ össze, ugyanakkor az eszme- és kultúrtörténet belső dinamikájából adódik, és ezért módszertanilag is külön szempontból megvizsgálendő, hogy jelen esetben nem egy átlagos kulturális ráhatásról van szó, amely minden szellemtörténeti korszak, illetve jelenség sajátja, hanem egy – pusztán pozitivistá racionalizmussal nehezen bizonyítható – belső lényegiségből, amely nélkül egyik irányzat sem az lenne, amilyenek ismerjük. Véleményünk szerint mindkét iskola esetében a katolicizmus kimondottan *konstitutív jelenlétről* beszélhetünk. Ennek a bizonyítása – természetéből adódóan – az egyik legnehezebb és leginkább összetett.

Ezért itt kap kiemelt szerepet az inter -és multidiszciplinaritás, illetve a már említett deduktív módszer. Ezek alkalmazásában Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer, Wilhelm Dilthey, Johan Huizinga, sőt a francia Annales-iskola egyes megközelítéseit tekintettük irányadónak.

Harmadik tézis: A „katolikus-motívum” kimondottan szellemi-kulturális metszés- és kapcsolódási pont a két irányzat között, mely legegyszerűbben (de messze nem kizárólagosan) esztétikai síkon mutatkozik meg. Tehát annak a tudományos konszenzus által elfogadott nézetnek, miszerint a két szellemtörténeti korszak közvetlen kapcsolatban áll egymással, egyik legmarkánsabb összekötője éppen a katolicizmus. Sőt a romantikát megelőző weimari klasszicizmus, és a Sturm und Drang időszakának meghatározó képviselőinek életútjában és munkásságában felfedezhető ez az említett motívum. Hiszen például Johann Joachim Winckelmann és Anton Raphael Mengs mindketten konvertiták voltak, de konverziójuk egyszersmind világnézeti, egzisztenciális és esztétikai metamorfózist vont magával, szinte kijelölve az utat majd a nazarénus festőiskolának. Ők pedig Peter von Cornelius személye révén kapcsolódnak és hatnak közvetlenül a beuroni iskolára, melynek műelméleti koncepciója és világlátása már szétválaszthatatlan a konzervatív forradalom esztétikájától. Tehát a *katolikus motívumot*, mint a *translatio culturalis*, és a *translatio studii* lényegi elemét kimutatva egyértelműen kirajzolódik az esztétikátörténeti kontinuitás a nevezett „kurzusok” között.

Negyedik tézis: Az organicitás és az univerzális létszemlélet a hagyományos világnézet és emberkép velejárója, mely más kultúrtörténeti, esztétikai, biográfiai adatokkal együtt a katolicizmus hatástörténetét is tükrözi. Megvizsgáltuk miként szövik át ezek a kérdések a társadalom- és gazdaságfilozófiát, elsősorban Franz von Baader, Karl Ludwig von Haller, Adam Müller, vagy éppen a jogfilozófiát, Carl Schmitt esetében, illetve Stefan George és a George Kör kapcsán. Az organicitás, mint létszemléleti konvergenciapont – ami a katolikus konzervatív gondolkodás ismérve is – elsősorban az ennek megfelelő természet- és társadalomfilozófiát, gazdaságelméletet jelenti, de adekvát közéleti magatartást és politikai állásfoglalást is. Ennek a létszemléleti alapnak a visszafejtésére is törekedtünk, hogy az organicitás-organikus fogalma kik esetében jelent meg, nem formai-teoretikus terminusként és nem külön fejezetben összegezve, hanem annál az adott szerzőnél, gondolkodónál, ahol és akinél relevanciával bírt, kiemelve és összekötve másokkal, láthatatlan hálóként, melynek

szövedéke összetart, de csak akkor látszik, ha láttatni akarják, ha láttatni szükséges vagy láttatni kell.

Ötödik tézis: az Achim von Arnim-féle szerzőiség, illetőleg valószínűsíthető pszeudo-szerzőiség tekintély alapú és célzatú átvételének kérdése. Achim von Arnim *Krisztus és a szerzetesek* című esszéje 1932-ben, Budapesten jelent meg Várkonyi Fidél ciszterci szerzetes fordításában és előszavával. Ebben a fordításban, mindenekelőtt annak előszavában Várkonyi konzekvensen a német romantikus költő Achim von Arnim szellemi tulajdonaként identifikálja a művet, sőt, abban a szerzetesek radikális Krisztus-követését párhuzamba állítja a lovagi eszményképpel (vö: Szent Bernát *Liber ad Milites Templi de laude novae Militiae* című művének eszmeiségével és születésének történelmi kontextusával). Ugyanakkor minden ez irányú kutatás szerint a nevezett szerző nem írt ilyen művet. Várkonyi hozzávetőleges kortársa volt Dr. Achim von Arnimot, aki a XX. század első felében alkotott, és aki szerzője a *Der unsterbliche Petrus* című, a pápai primátusról, illetve a péteri (apostoli) leszármazásról szóló műnek, mely tematikájában egyértelmű rokonságot mutat a *Krisztus és a szerzetesekkel*. Meglátásunk szerint ő lehet a valódi szerző. Várkonyi vélelmezhetően a német romantika katolikus eszmeiségére, középkor-kultuszára apellálva járt el így. Ez a pszeudo-szerzőiség, egy ciszterci szerzetes műfordítótól világosan pedagógiai, és feltételezhetően apologetikai célzatú. Ez az egyik legsajátosabb – indirekt – érv a katolikus romantika kitapinthatósága mellett. A magyar irodalomkritika sem foglalkozott, tudtunkkal, ezzel a kérdéssel. Ezt a hiányt is pótolni igyekeztük, ha csupán röviden, és érintőlegesen is.

IV. Konklúziók

Összességében annyit szeretnénk megjegyezni, hogy a tárgy, tehát a katolicizmus hatástörténetének a vizsgálata *in se* valóban univerzális módszertani megközelítést és hozzáférést kíván meg. Hiszen nem lehet, illetve nem elégséges pusztán önmagában csak a biográfia, az eszmetörténet, a különböző tudomány- és művészeti ágak, mint például a társadalomfilozófia, a politikaelmélet, a természetfilozófia, az esztétika, a költészet, vagy a festészet analízise önmagában, hanem mindezek egymásra gyakorolt kölcsönhatását és lehetséges összefüggéseit kell feltárni és bemutatni, a maguk inter- és multidiszciplinaritásában, ráadásul úgy, hogy mindez beleférjen egy disszertáció tartami keretei közé.

A katolicizmus hatástörténetének a kimutatása részint hasonlít egy nagy ívű szellem- és kultúrtörténeti leíráshoz, de mivel nem pusztán kulturális és szellemi, hanem sokszor teológiai illetve spirituális vonatkozású, így a személyes devóció aspektusainak a bemutatása is feladata,

ezért még inkább speciális episztemológiát és kifejtést igényel. Tehát nem kvantitatív adatokat, biografikus vagy eseménytörténeti tényeket vonultat fel pusztán, hanem egy hit-vallás sokszor szubtilis, máskor nyilvánvaló, de ugyanakkor rétegzett nyomainak a feltérképezését, majd ennek az eszmetörténeti és kultúrtörténeti térképnek a megrajzolását.

Hogy mindazonáltal legitim helye lehet a teológia diszciplínájának területén és kimondottan van egyháztörténeti létjogosultsága is, azt az egyháztörténet, illetve a teológia szoros értelemben vett vizsgálódási tárgyköre és szempontjai, mint például az egyes konverziók körülményei és történeti cirkumstanciái, adalékai, illetve különböző konkrét teológiai kérdések, mint az eszkatológia, teremtéstan, teológiai antropológia, ekkleziológia kérdéseinek a megjelenése és lényegi szerepe támasztja alá az egyes szerzők, és irányzatok (nazarénus mozgalom, beuroni iskola) filozófiájában, esztétikájában. Beemelve, vagy legalább érintve missziológiai, hagiográfiai kérdéseket is, Demetrius Gallitzin herceg, illetve Emmerich Anna Katalin és Clemens Brenatno relációjában.

Célunk, csakúgy, amint a dolgozat témájának hermeneutikai és argumentációs rétegzettség, többsíkú. Nagyon bízunk benne, hogy ezzel a tanulmánnyal lényegesen sikerült árnyalni a betokosodni látszó, pusztán statikus és prekonceptiók garmadájával terhelt, egysíkú romantika képet. Természetesen ez azonban csak fő célkitűzésünk velejáró megállapítása. Alapvetően ugyanis a katolicizmus jelenlétének és formáló, formát-adó princípiumának a meghatározó voltát szándékoztunk bemutatni a két irányzat esetében. Akkor is, ha ez inkább egyfajta kultúrtörténeti lenyomatok felfedése és összekötése formájában valósult meg, de ez a jelenségnek és feltárására irányuló munkahipotézisnek és gyakorlatnak a sajátja és *conditio sine qua nonja*.

Illetve őszintén reméljük azt is, hogy a konzervatív forradalom katolikus arca, arculata is megmutatkozott a disszertációban, mely koncepciózusan és szisztematikusan eddig kevésbé vagy egyáltalán nem volt feltárt a magyar kulturális recepció előtt.